

РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ОЦІНКА ЛАНДШАФТНОГО КОМПОНЕНТУ МЕРЕЖІ ГІДРОЛОГІЧНИХ ЗАКАЗНИКІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РАЙОНУ (УКРАЇНА)

Слюта А.М., Кирієнко С.В.

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
sliuta.alina@ukr.net

Збереження біорізноманіття в системі охоронних територій забезпечує існуюча мережа природно-заповідного фонду, що виступає як сукупність природних територій, знаходяться під особливою охороною держави та є національним багатством України. У відповідності до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.) гідрологічні заказники є природоохоронними рекреаційними установами загальнодержавного або місцевого значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення [9]. Природоохоронна діяльність є стратегічним та одним з найактуальніших напрямків світової, державної та регіональної політики, а ефективна робота установ природоохоронного призначення є важливою запорукою сталого розвитку й подолання небажаних природних та соціально-економічних процесів, що значною мірою залежить від належного виконання провідних завдань складовими природно-заповідного фонду [8].

Аналіз існуючої природно-заповідної мережі Чернігівського району проводиться згідно оцінки мереж природно-заповідних територій (Андриєнко и др., 1991) [1], здійснений за критеріями наукової цінності. Загальна площа існуючих природно-заповідних територій (ПЗТ) (за даними Департаменту екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації) складає 23 об'єкти загальною площею 3125,1га, відсоток заповідності 1,23% (цей показник є задовільним) [7].

В основі якісної оцінки гідрологічних заказників Чернігівського району лежала його репрезентативність, тобто повнота представленості на його теренах того загального різноманіття, що підлягає охороні та збереженню [5]. Різноманіття будь-яких компонентів природного середовища певним чином відображається у його районуванні. Серед найбільш відомих варіантів ботанічного районування (ботаніко-географічного, флористичного, геоботанічного) останнє є найбільш детальним [2, 3], що дозволяє більш повно оцінити різноманіття певної території.

За основу схеми районування Чернігівського району була взята схема геоботанічного районування України та суміжних територій, розроблена до рівня округів. Межі районів відповідають, головним чином, попередньому геоботанічному районуванню [3, 4] та відкориговані за картою рослинності України, ґрунтів та за власними даними. Площі геоботанічних районів були підраховані за супутниковими зображеннями комп'ютерного додатку *Google Earth Pro* та проаналізовані в геоінформаційній програмі *ArcMap*.

Ландшафтна репрезентативність природно-заповідної мережі Чернігівського району незадовільна; вона не включає великих за площею територій та об'єктів поліфункціонального значення. Існуючі природно-заповідні території представлені зональним лісовим типом та азональними – болотним і водним. Тут охороняються низинні болота, значна частина яких трансформована внаслідок проведення осушувальної меліорації.

Характеристикою водно-болотних угідь гідрологічних заповідників Чернігівської області є те, що вони мають особливості наземних та водних екотопів, тобто характеризуються надзвичайно високим рівнем біорізноманіття. Висока біотична продуктивність водно-болотних угідь призвела до активного використання їх природних ресурсів в сільськогосподарських та промислових цілях, що в поєднанні з процесом урбанізації призвело до значного зменшення загальної площі земель та зниження їх екологічної якості. Санація дренажу зіграла особливо негативну роль у цьому процесі. В умовах широкомасштабної гідравлічної реабілітації заболочених територій та функціонування торф'яної промисловості особливо актуальною є охорона екологічно значущих торфовищ та торф'яних ландшафтів [10].

Завданнями охорони водно-болотних угідь, що мають екологічне значення, є збереження унікальних водно-болотних угідь та водного біорізноманіття європейського, регіонального та місцевого значення, а також збереження водно-болотних угідь як чинника формування природного середовища, що сприяє очищенню атмосфери надлишок збагачення CO₂ та киснем. Геокомплекси водно-болотних угідь відіграють важливу багатогранну роль, а саме: екологічну (охорона та регулювання вод, кліматичне регулювання, біогеохімія, протиерозія); санітарно-гігієнічні (сфагнові торфовища – потужний біологічний фільтр); ресурсні (є рідкісні представники рослинного і тваринного світу, родовища торфу); медичний (деякі види торфу та сапропелю застосовуються в грязелікуванні, фармакології та ветеринарії); рекреаційні (полювання, риболовля, збір ягід, туризм, відпочинок пов'язані з торфовищами); наукові (болота – природні ландшафтні стандарти, місце реліквій, ендемічні та зникаючі види флори та фауни); освітні, загальнокультурні та загальнопізнавальні (болота – місце для екскурсій,

навчальних практик, курсів); природоохоронна роль на міжнародному рівні (торфовища – це місце гніздування, відпочинку та укриття рідкісних перелітних птахів) [6].

Водно-болотні угіддя – це дуже специфічні природні утворення, які мають важливе значення для біорізноманіття. Майже всі види, які мешкають на болотах, є рідкісними і можуть існувати лише на болотах. Зменшення площі боліт неминуче призводить до зменшення їх кількості, а іноді і до повного зникнення унікальних видів. Наявність водно-болотних угідь та боліт, низовинних та нагірних торфовищ на досліджуваній території визначає міжнародне значення цього регіону для збереження глобального біорізноманіття (рис. 1) [6].

Різноманітність живої природи та її багатство значною мірою визначаються варіацією абіотичних факторів (літологічних, гідротермальних та едафічних ґрунтів) в різних ландшафтних умовах.

Рис 1. Болотні геокомплекси

Все це відображається на складі, структурі та функціонуванні біологічних систем не лише на генетичному, видовому та популяційному рівнях їх організації, а й формує різноманітність біоценозів, екосистем та біосфери загалом. Це свідчить про тісний взаємозв'язок та єдність біотичного та ландшафтного різноманіття, що походить від першочергової властивості геосистем – їх цілісності. Різноманітність ландшафтів на досліджуваній території має свої особливості та відмінності. Тут проявляються регіональні та місцеві фактори середовища, які характеризуються вираженою внутрішньозональною неоднорідністю геоморфологічних, педологічних, гідрологічних, едафічних умов, а також контрастом мікро- та мезокліматичних режимів окремих територій. Водночас ці ландшафтні відмінності часто значно переважають зонально-провінційні відмінності та призводять до утворення різних екотонів з контрастною мозаїкою та фітоценотичним покривом [10].

Складність та особливість цієї проблеми полягає не лише у визначенні та визначенні заходів щодо збереження найцінніших та унікальних водно-болотних угідь (водневих ландшафтів), а й врахуванні потреб усіх соціальних секторів та економічних аспектів регіону, таких як сільське господарство, лісове господарство, мисливство, рибальство, водне господарство, промисловість, транспорт, туризм та відпочинок, а також планування та розвиток міст і сіл регіону. Це особливо актуально для сільського господарства, оскільки сільський сектор безпосередньо впливає на біотичне та ландшафтне різноманіття.

Сучасна сільськогосподарська політика та практика різко змінюються, тому необхідно розробляти та застосовувати заходи щодо збереження біорізноманіття [7]. Відновлення боліт найдоцільніше у безстічних улоговинах, заплавах, на знижених ділянках стічних улоговин, на водорозділах неглибоких міжрічкових западин, у зонах водозборів озер і на значних рівнинах.

Поклади торфу в районах з порушеним водним режимом, екологічним балансом, спричинили обміління річок, озер, деградацію ландшафту зі знищенням флори та фауни. Незалежно від геоморфологічних умов, родовища, де торф видобувався екскаватором, піддаються багаторазовому заболоченню. З відновленням процесу формування болота на освоєних територіях формуються естетично цілком виразні ландшафти зі специфічною болотною рослинністю та фауною. Щоб уникнути їх масового руйнування, необхідно створити біологічні та гідрологічні заповідники на відновлених болотах [7].

Відповідно до сучасних уявлень, біотичне різноманіття гідрологічних заповідників Чернігівської області – це не лише різноманітність генотипів, форм та видів організмів, але і таксономічне багатство біологічних систем. Все частіше дослідники схиляються до широкої інтерпретації цього явища, яке характеризує особливості будови та функції живої речовини на всіх рівнях її організації, включаючи суперорганізми та суборганізми, а також їх просторову ієрархію [10].

Останній аспект проблеми, навпаки, визначається існуючим природним різноманіттям ландшафтних структур. Просторова неоднорідність, контраст геоморфологічних та гідротермальних факторів ґрунту в різних ландшафтах по-різному відображаються на складі, структурі та матеріально-енергетичному функціонуванні біологічних систем [7].

Велике значення у збереженні та підтримці біорізноманіття належить так званім інтразональним екотонам. В ландшафтних умовах досліджуваної території вони загалом представлені болотами та заболоченими землями, які часто характеризуються більшим таксономічним багатством, ніж у зональних ландшафтних зонах [6]. Крім того, вони часто служать екологічними

коридорами, через які види потрапляють у сусідні регіони та формують свої місця проживання.

Таким чином, просторова цілісність та недоторканість цих коридорів є одним із найефективніших заходів щодо збереження таксономічного та функціонального різноманіття екосистем. До водно-болотних угідь в запасах води Чернігівського району, які необхідно охороняти, належать: верхові сфагнові торфовища; із заростями журавлини та інших лісових ягід; із цінними лікарськими рослинами; із рідкісними та зникаючими рослинами; із дуже продуктивними плантаціями вільхи; болота рідкісної фауни чи промислового полювання; що використовують перелітних птахів; розташовані на вододілах (живлячі річки та озера); із наявністю лікарського торфу; із цілющими джерелами води; які сприятливо впливають на водний режим прилеглих територій; в яких надра складаються з водоносних пісків, піщаних суглинків, які перевищують розподіл торф'яних відкладень; що мають наукове значення; торфовища в заповідному фонді міжнародного екологічного значення.

Список використаних джерел

1. Андрієнко Т.Л., Лукаш О.В., Прядко О.І. Рідкісні види судинних рослин Чернігівщини та їх представленість на природно-заповідних територіях області. Заповідна справа в Україні. 2007. Т. 13. Вип. 1-2. С. 33-38.
2. Геоботанічне районування Української РСР. К.: Наукова думка, 1977. 304 с.
3. Годлевська Л., Ребров С. Рукокрилі північної та центральної України на Лівобережжі Дніпра. Праці Теріологічної школи. 2018. Вип. 16. С. 19-45.
4. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій. Укр. ботан. журн. 2003. Т.60. № 1. С. 6-17.
5. Екологічний паспорт Чернігівської області. Департамент екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації. Чернігів, 2018. URL: <http://eco.cg.gov.ua/index.php?id=15800&tp=1&pg=>
6. Лукаш О.В. Флора судинних рослин Східного Полісся: соціологічна оцінка. К.: Фітосоціоцентр, 2010. 220 с.
7. Природно-заповідний фонд Чернігівської області. Під загальною редакцією к.б.н. доц. Карпенка Ю.О]. Чернігів, 2002. 240 с.
8. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 27. С. 362.
9. Про природно-заповідний фонд: Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. С. 502.
10. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. За ред. Кудрицького А.В. К.: Укр. Рад. Енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1990. 1006 с.

3. Якість довкілля та здоров'я населення

<i>Василега П.А.</i> Деякі реакція системи зовнішнього дихання дітей на рухову активність	43
<i>Демченко О.А., Москаленко М.П.</i> Природна чутливість <i>Klebsiella pneumoniae</i> до антибактеріальних препаратів	45
<i>Дремова І.А.</i> Захворюваність дітей віком до одного року в Сумській області	47
<i>Іванов Є.А.</i> Поширеність гельмінтозів в місті Суми.....	49
<i>Литвиненко В.С., Шилова Н.В. Сидоренко В.М.</i> Захворювання на цукровий діабет як чинник ризику смертності при Covid-19.....	53
<i>Торяник В.М., Коробка АС.</i> Генетичні фактори схильності до COVID-19.....	57
<i>Яценко А.О.</i> Поширеність вірусного гепатиту В серед населення Сумської області	60

4. Сучасні питання суспільної географії

<i>Борисенко О.В., Авраменко В.В.</i> Просторовий аналіз урбанізованих територій (на прикладі м. Суми).....	63
<i>Марченко А.А.</i> Бальнеологічні курорти Північної Америки	65
<i>Медведєв Я.В., Горшеніна С.П.</i> Аналіз геодемогеографічних показників міст – районних центрів Сумської області	67
<i>Сосницька Я.С.</i> Прикордоння, порганиччя та фронтир як історико-географічні категорії	69

5. Фізична географія та природокористування

<i>Ащеулова І.П., Жотік Д.Ю.</i> Сучасні кліматичні зміни Шосткинського району та їхній вплив на ландшафти Шалигинського заказника.....	72
<i>Кернос С.М.</i> Бальнеологічні “терми”/“купелі” і грязеві курорти Європи	74
<i>Скляр О.В., Горшеніна С.П.</i> Багаторічний розподіл температури повітряза даними метеостанції Конотоп.....	76
<i>Слюта А.М., Киріснко С.В.</i> Репрезентативна оцінка ландшафтного компоненту мережі гідрологічних заказників Чернігівського району (Україна)	78

6. Сучасна хімія та хімічний експеримент

<i>Лучнікова С.А.</i> Визначення вмісту вітаміну С в екстрактах чаю	83
---	----